

Tijdschrift voor Gregoriaans

Tijdschrift voor Gregoriaans
Verschijnt 4 keer per jaar
jaargang 9 - augustus 1984

Contactorgaan van de "Amici Cantus Gregoriani".

Redactie: R. v.d. Laar, J. Leenen,

Eindredactie: Silvère v. Lieshout, Ger Koppenens

Redactie en administratie: Willem Prinzenstraat 43,
5701 BC Helmond
Tel.: 04920 - 45597

Abonnement f 25,— per jaar overmaken op: AMRO-Bank Helmond
Rek.nr.: 42.06.65.323 Bankgiro 1065135 t.n.v. L. v.d. Laar.

Druk: Drukkerij Aarle-Rixtel B.V. te Aarle-Rixtel.

-O-

De "Amici Cantus Gregoriani" is een kring van mensen die zich verbonden weet met het Gregoriaans en door een jaarlijks terugkerende financiële bijdrage de verschijning van dit tijdschrift alsmede andere op het Gregoriaans gerichte activiteiten mogelijk maakt.
Inlichtingen op het redactieadres.

TOELICHTING BIJ DE OMSLAG.

De Graflegging

School van Novgorod, 15e eeuw.

VAN DE REDAKTIE

Als Hélène Nolthenius stelt dat de huidige ontwikkelingen binnen de kerk in combinatie met de teruggang van de interesse in het Gregoriaans dodelijk zullen zijn voor deze muziek, dan behoeft men niet gezegend te zijn met een overdosis fantasie om dit te zien gebeuren. Na Vaticanum II heeft de muzikale beeldstormen onvoorstelbare schade aangericht. Melodieën verdwenen, teksten verdwenen en.... het Gregoriaans dreigde te verdwijnen.

Onder het mom van "pluriformiteit" werd het weggevaagd. Zangers moesten luisteren naar de stem van het volk. En dat volk sprak de landstaal en geen Latijn. Dus zou men verwachten dat nu twintig jaar later, het Gregoriaans verdwenen zou zijn. Niets daarvan.

"Na regen komt zonneschijn". Na een "thesis" (ontspanning - daling) komt weer een "arsis" (spanning - heffing). Nieuwe zangboeken verschijnen, studiebijeenkomsten lopen vol, kursussen zijn meestal goed bezet, de wetenschap kent een steeds grotere waarde toe aan het Gregoriaans als bron van onze West-Europese muziekkultuur. Niets te vrezen dus. De aandacht is er. Misschien juist wel doordat het besef is gegroeid dat er iets wezenlijks wegvalt als het Gregoriaans zou verdwijnen.

Toch is gelukkig tegelijk het besef groeiende dat het Gregoriaans juist in de liturgie moet functioneren om zo van generatie tot generatie als het ware een vertrouwde klank te blijven.

Een klank die bij elk koor anders zal zijn, afhankelijk van niveau en interpretatie. Zeer snel echter bespeurt men of een koor zingt om de zang of om het gebed.

Tegen de achtergrond van dat besef dat Gregoriaans en Liturgie onverbrekkelijk met elkaar zijn verbonden, zou de stelling van Hélène Nolthenius beangstigend kunnen worden, ware het niet dat wij allen hoe minimaal ook dat tij kunnen keren. Ieder op onze eigen wijze, naar ieders mogelijkheden. Het is dan zoveel te meer gerustellend te weten dat het Gregoriaans evenals alles wat uit de mensen voortkomt onderhevig is aan verandering.
Non moriar, sed vivam!

GREGORIAANS EN HET LATIJN II

HEBDOMADA VIGESIMA QUARTA

IN. I *Sir. 36, 18; Ps. 121*

D A pa-cem, • Dó- mi- ne, sus- ti- nénti- bus

te, ut prophé- tae tu- i fí- dé- les in- ve- ni- ántur

ex- áu- di pre- ces servi tu- i, et ple- bis tu-

ae Is- ra- el. *Ps.* Laetá- tus sum in his quae dicta sunt

mi- hi : in domum Dómi- ni í- bi- mus.

Veel van de teksten van Gregoriaanse gezangen bevatten een gebed, waarin met aandrang iets wordt gevraagd van God. De kortste vorm waarin deze vraag kan worden gesteld, is de gebiedende wijs van het werkwoord. Zo weerklinkt in de tijd vlak voor het Kerstfeest het woord 'veni' ('kom') veelvuldig in de gezangen van de Mis en het Officie.

Vaak wordt bij deze werkwoordsvorm de aangespokene in de zesde naamval genoemd:

Veni, Domine - Kom, *Heer*

Het is niet gebruikelijk dat bij deze gebiedende wijs een lijdend voorwerp staat:

Da pacem, Domine - Geef *vrede*, Heer

Inclina aurem tuam - Neig uw oor

Excita potentiam tuam - Wek uw *macht* op

Exaudi orationem meam - Verhoor *mijn gebed*

Ook een meewerkend voorwerp kan worden toegevoegd:

Dona nobis pacem - Geef *ons* de *vrede*

Ostende nobis misericordiam tuam - Toon *ons* uw barmhartigheid

Deze vormen van de gebiedende wijs staan in het enkelvoud. Ze bestaan uit de stam van het werkwoord. Het hele werkwoord (infinitief) bij de bovenstaande gevallen wordt gevormd door de uitgang *-re* achter de stam:

veni-re - komen

exaudi-re - verhoren

da-re - geven

dona-re - geven

inclina-re - neigen

ostende-re - tonen

excita-re - opwekken

Uiteraard is het ook mogelijk dat een groep mensen wordt aangespoord of opgewekt. Dit kan gebeuren in de meervoudsvorm van de gebiedende wijs. Deze bestaat uit de enkelvoudsvorm met de uitgang *-te*. Een paar voorbeelden:

Jubilate Deo - *Juicht* voor God

Adorate Dominum - *Aanbidt* de Heer

Invocate nomen eius - *Roept* Zijn naam *aan*

We hebben in deze les kennisgemaakt met de gebiedende wijs in het Latijn, de kortste en meest frequente gebedsvorm in de psalmteksten.

Tenslotte nog een correctie op Gregoriaans en het Latijn I: op blz. 7 wordt twee maal met Antiphonale Monasticum genoemd; dit moet zijn: Psalterium Monasticum.

Ton Tromp

UIT HET KOOR GEKLAPT

Een kort historisch overzicht ter gelegenheid van het veertigjarig bestaan van het kerkkoor Sint Gregorius te Sint Jansteen uitgesproken door P. Smet.

Als datum van oprichting vinden we in de notulen vermeld 24 februari 1944. De initiatiefnemer was Wim Bartz, die al vele jaren van tevoren als onderwijzer onze jeugd de vaste gezangen van het Gregoriaans had aangeleerd volgens de z.g. Wardmethode. In de dertiger jaren was zijn jongenskoor in de omgeving al bekend.

Onder leiding van Wim Bartz werd gestart met 32 leden, waarvan alleen Piet Rombaut ook thans nog lid van ons koor is. Een taaie volhouder, want hij was ook al vele jaren lid van het vorige kerkkoor. Het eerste bestuur werd gevormd door: pastoor Preijers als president, kapelaan Leijckx als vice-president, Fiel Pollet secretaris, Wies Vonck penningmeester, Charel Freijser bibliothecaris, Jo v.d. Velde 2e secretaris en Piet Polspoel 2e bibliothecaris.

Het nieuwe St. Gregoriuskoor had oorspronkelijk tot taak de verzorging van de meerstemmige missen en de opleiding van jonge koorleden voor het oude Sint Caeciliakoor onder leiding van meester Roelofs. Maar op 11 juni 1944 al ontstond het processieconflict. Beide koren zongen tijdens de processie hun repertoire. Het oude koor nam deze rebellie niet en gooide het bijltje er bij neer, zodat het nieuwe nu de gehele kerkzang moest verzorgen.

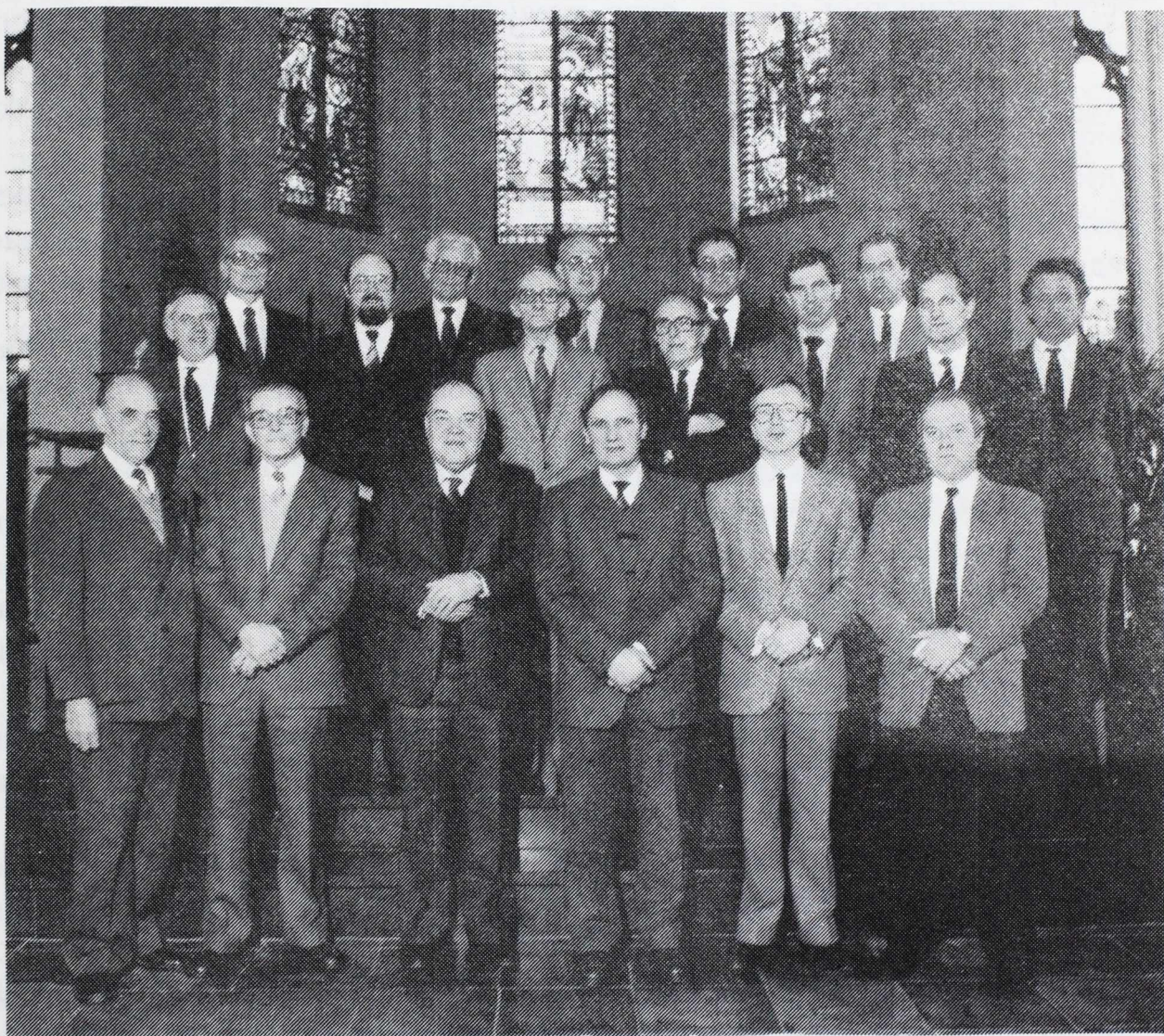
In het begin werd met ondersteuning van het orgel gezongen en een deel der wisselende gezangen werd geciteerd, maar al vrij spoedig moesten alle gezangen ook gezongen worden en viel de veilige ondersteuning van het orgel weg. Bij de plechtige diensten werden meerstemmige missen gezongen o.a. van Kuyper en Nielandt. Er werd duchtig gerepeteerd en ons koor kreeg een goede naam.

22 Juli 1951 werd een belangrijke mijlpaal bereikt. We zongen toen de 10e mis na Pinksteren voor de radio en nog 47 keren daarna mocht het St. Gregoriuskoor een radiomis verzorgen. Ik geloof dat wij dit wel met enige trots mogen vermelden. De directeur van het Wardinstituut Jos Lennards bleef geïnteresseerd de verrichtingen van het Steense kerkkoor volgen.

Op 7 januari 1954 ontstonden er moeilijkheden en nam Wim Bartz ontslag. Wij wilden ons koor behouden en in de daarop volgende

periode tot 21 april 1955 had René Smet de leiding, waarna deze weer door Wim Batz werd overgenomen.

Een onvergetelijke gebeurtenis was ons bezoek aan Solesmes, het bolwerk van de Gregoriaanse zang, waar wij van 11 tot en met 15 augustus 1956 dagelijks in de gezangen van de monniken de schoonheid van het Gregoriaans mochten beleven. Ondanks zijn zwakke gezondheid kwam de beroemde Dom Gajard dagelijks met ons koor repeteren. Zijn uitspraak dat er met "vie interieur" moest worden gezongen staat mij nog goed voor de geest.

Behalve in eigen parochie heeft het koor ook op vele andere plaatsen de kerkelijke diensten opgeluisterd, waarbij het gemengd koor vaak de vaste gezangen uitvoerde. De bekende vlaamse componist en musicoloog de Eerwaarde Heer Ignace de Sutter vroeg ons koor om ter

gelegenheid van zijn zilveren priesterfeest in Varsselaer de mis te zingen. Zo ook o.a. in de St. Michelkerk te Brussel zongen wij enkele malen de hoogmis.

Op het internatinale concours voor Gregoriaanse koren te Achel behaalde ons koor een prachtig resultaat door de eerste prijs te behalen in de hoogste afdeling.

Bij uitvoeringen van het gemengd koor Sint-Caecilia, waarvan de mannelijke leden tevens lid van het kerkkoor waren, hebben wij vele malen de Gregoriaanse zang op de concertpodia uitgevoerd. Wij begonnen hiermee ons optreden in o.a. Diligentia in den Haag (het eerste amateurkoor dat in deze muziektempel zong), het Concertgebouw in Amsterdam, de Doelen in Delft, etcetera en het was opvallend, dat de bezoekers ook bij die gelegenheden werden gepakt door de geheel eigen schoonheid van het Gregoriaans.

Onvergetelijk is ook de prachtige hoogmis die wij tezamen met het gemengd koor te Cork in Ierland hebben gezongen en de enthousiaste reactie van de kerkgangers, die de gezangen in de volkstaal gewend waren.

Na het concilie begon ook bij ons de volkstaal in de kerkzang haar plaats in te nemen en ook ons koor heeft naast het Gregoriaans veel kerkgezangen in de volkstaal ingestudeerd en uitgevoerd. Wij hebben ook nog een radiomis in het nederlands gezongen.

Toen echter het Gregoriaans steeds meer op de achtergrond raakte en dit oude cultuurbezit dreigde te verdwijnen werd in overleg met de pastoor besloten dat het dameskoor de missen in de volkstaal zou verzorgen, terwijl het mannenkoor de hoogmis in het Gregoriaans zou blijven zingen.

In 1969 vierden wij het 25-jarig bestaan in een tijd dat er op de meeste plaatsen nog geen Gregoriaans koor was, maar dit veranderde in een snel tempo.

In 1972 werd er van ons koor nog een langspeelplaat met Gregoriaanse gezangen opgenomen. Deze werd uitgegeven onder de naam "Omnis Terra".

Toch liep ook bij ons koor het aantal leden geleidelijk aan terug en was er practisch geen aanvulling met nieuwe leden, zodat op tweede paasdag 1976 Wim Bartz, na ruim 30 jaar het koor te hebben geleid, ermee stopte. Hij kon met deze beperkte groep en een slecht repetitie-bezoek geen toekomst meer zien voor het koor.

De koorleden wilden toch kost wat kost het Gregoriaans voor onze parochie behouden. Ze vonden Anton de Waal bereid om de leiding op

zich te nemen onder de conditie, dat de repetitie door een voldoende aantal leden bezocht zouden worden. Om dezelfde redenen als zijn voorganger nam ook hij een half jaar later en wel op 2 november 1976 ontslag. Weer was de toestand kritiek. Er was maar één mogelijkheid om eruit te komen: leden werven, zodat een volgende dirigent op een bredere basis kon starten. Er werd een oproep aan de inwoners van Sint Jansteen gericht en tot onze opluchting melden zich negen nieuwe leden aan.

Wij vonden Martin Polspoel bereid om de leiding op zich te nemen. Een zware opgave als men bedenkt, dat de nieuwe leden ook nog volledig moesten worden ingewerkt. Week na week werd er en wordt er nog intensief gerepeteerd.

Reeds in 1978 begon Martin Polspoel de opvattingen van Cardine in onze uitvoering van het Gregoriaans te betrekken. Het was voor de oude leden niet gemakkelijk om hierin mee te gaan. Jammer dat enkele oude getrouwen van het eerste uur zijn opgestapt.

Er werden nieuwe graduales aangeschaft, die inmiddels ook weer van veel aantekeningen zijn voorzien. In 1978 begon de traditie om de eerste mis van de advent in de H. Kruiskerk te Breda te zingen.

Op 5 juli 1981 bezocht ons koor de abdij St. Benedictusberg te Vaals, waar pater Pouderoyen een interessante uiteenzetting gaf over de architectuur van Dom v.d. Laan, waarna in Scherpenheuvel de hoogmis werd gezongen.

We hebben een hechte verenigingsband, die jaarlijks weer wordt geaccentueerd door onze teerdag. De leden hebben zich allen met enthousiasme ingezet voor de viering van ons 40 jarig bestaan. Een Gregoriaans koor is een zeldzaamheid geworden, maar toch kan ik na ruim 38 jaar ervaring met overtuiging zeggen: "wordt actief lid van zo een koor, want het is echt de moeite waard!" Dit geldt zeker ook voor onze jeugd.

Tot slot zou ik allen willen bedanken, die in deze 40 jaren ons koor als lid of op andere wijze hebben gesteund. In het bijzonder wil ik hierin onze oprichter Wim Bartz betrekken. Hij heeft het koor ruim 30 jaren geleid en op een hoog peil gebracht.

Ook Martin Polspoel, die nu al meer dan 7 jaren met volle inzet ons koor leidt, zijn wij veel dank verschuldigd. Wij zijn ervan overtuigd, dat hij ons ook naar het gouden jubileum zal voeren.

Piet Smet

DECREET TER GOEDKEURING VAN DE "ORDO CANTUS OFFICII"

De Gregoriaanse zang, door de Kerk erkend als de eigen zang van de Romeinse Liturgie, neemt de voornaamste plaats in bij de liturgische handelingen; aldus verklaart de Constitutie over de Heilige Liturgie uitdrukkelijk (n.116).

Opdat deze soort gewijde muziek behouden zal blijven en op de juiste wijze aangewend, vooral na het verschijnen van de nieuwe liturgische boeken die volgens de geest van het Tweede Vatikaans Concilie zijn hersteld en uitgegeven, heeft deze Heilige Congregatie voor de Sacramenten en de Goddelijke Eredienst meerdere beginselen vastgesteld, volgens welke het Antiphonale Romanum alsmede de andere zangboeken van het Officie aan de nieuwe omstandigheden aangepast moeten worden om geen Gregoriaanse muziekttekst verloren te laten gaan.

Op last van Paus Johannes-Paulus II besluit deze Heilige Congregatie daarom, dat zij de Getijdenliturgie in het latijn vieren, deze nieuwe regeling zullen volgen bij de plaatsing en verdeling van de daarbij behorende zangstukken.

Dit geldt, niettegenstaande alwat hiermee in tegenspraak is 1).

Vanuit de zetel van de Heilige Congregatie voor de Sacramenten en de Goddelijke Eredienst, 25 maart 1983, op het Hoogfeest van de Aankondiging des Heren, aan het begin van het jubeljaar van de Verlossing van het menselijk geslacht 2).

Josef Kard. Casoria,
prefect
Virgilius Noe,
titulair aartsbisschop van Voncaria,
secretaris

NOTEN VAN DE VERTALER

1) Vaststaande juridische uitdrukking, die aangeeft dat alle vroegere bepalingen over deze zaak zijn komen te vervallen.

2) Jubeljaar of Heilig Jaar: door Paus Johannes Paulus II is een *bijzonder* Heilig Jaar afgekondigd ter herdenking van de 1950ste verjaardag van de Verlossing door Christus' Lijden, Sterven en Verrijzen.

Het liep van 25 maart 1983 t/m Pasen 1984. De *gewone* jubeljaren worden om de 25 jaar gevierd: 1950, 1975, 2000, enz.

HET GODDELIJK OFFICIE KRACHTENS HET BESLUIT VAN HET HEILIG OECUMENISCH TWEEDE VATIKAANS CONCILIE HERSTELD EN OP GEZAG VAN PAUS PAULUS VI AFGEKONDIGD.

ORDO CANTUS OFFICII
EDITIO TYPICA

VATIKAANSE UITGEVERIJ 1983

OPMERKINGEN VOORAF P. (7)-(9)

Dit boek, *Ordo cantus Officii*, presenteert het Gregoriaanse repertoire geordend volgens de liturgische opbouw van het *Liturgia Horarum*, om het Officie der Romeinse liturgie met Gregoriaanse zang te kunnen vieren. Dit *Liturgia Horarum* blijft echter het fundament van dat Officie.

Om de presentatie van dit repertoire te vergemakkelijken, kan men de zangstukken in drie klassen onderbrengen; en wanneer men deze nader beziet, wordt het mogelijk de inhoud van deze Ordo scherper te omlijnen.

1. DE RECITATIEVEN

Het grootste gedeelte van het Officie wordt gezongen op recitatieven. Dit geldt voor de psalmen en cantieken, die het wezenlijke deel van het Officie uitmaken en die gezongen worden op de psalmtonen van de

antifonen die hen inleiden. Hetzelfde geldt voor de lessen, de verzen en de korte responsories. De melodieën van de korte responsories, zoals die in het Antiphonale en Psalterium monasticum voor de verschillende tijden voorkomen, passen goed bij de teksten van het Liturgia Horarum. Het Canticum in de Tweede Vespers van de zondag (*Apok 19*) *Salus et gloria* wordt altijd *responsorialiter* gezongen op de tonen van de responsoriaal-psalmodie, waarvan een voorbeeld wordt verschaft door het Psalterium monasticum p.365.

Omdat bij al deze gezangen de melodie een recitatief is, dat zich aan de Latijnse tekst goed aanpast, is het in het geheel niet nodig deze tekst in de onderhavige Ordo cantus Officii te herhalen, daar er immers van geen enkele variatie sprake is ten opzichte van het Liturgia Horarum.

Daarentegen zijn de recitatieven van de invitatoriumpsalm bijzonder versierd. Een aantal tonen voor *Ps 94* kan men vinden in het Liber Hymnarius p.133-173. Andere tonen kunnen volgens de oude handschriften worden hersteld, maar, omdat het zeer gecompliceerd is het recitatief op delicate wijze aan de tekst aan te passen, verdient het de voorkeur dat de antieke versie van deze psalmtekst gehandhaafd blijft.

2. DE HYMNEN

In deze Ordo cantus Officii, duiden de beginwoorden van de hymnen hun eigen melodie aan, tenzij verwezen wordt naar een andere hymne van hetzelfde metrum, op de toon waarvan de eerste hymne gezongen kan worden. Wanneer een toon nog onuitgegeven is, worden de beginwoorden van een sterretje voorzien. Omdat de hymnen in strofen gezongen worden, die telkens dezelfde melodie herhalen, en omdat deze melodieën hun fundament hebben in het metrum van de desbetreffende hymnen, volgt daaruit enerzijds dat de tekst van de hymnen dezelfde blijft als in de Liturgia Horarum; anderzijds echter, dat er altijd de mogelijkheid bestaat een hymne te zingen op de toon van een andere hymne van hetzelfde metrum.

Aangezien er in het Liturgia Horarum voor de viering der gedenissen een grote overvloed aan hymnen wordt geboden, is het, om het zingen gemakkelijker te maken, altijd geoorloofd de hymnen van het Gemeenschappelijke te nemen.

3. DE ZANGSTUKKEN DIE EEN EIGEN MELODIE VEREISEN

a) *De antifonen*

Elke antifoön heeft zijn eigen speciale melodie. Daarom is het nodig, telkens wanneer een in het *Liturgia Horarum* gebruikte antifoön niet tot de overgeleverde Gregoriaanse schat behoort, uit diezelfde schat een andere antifoön te zoeken met een tekst van gelijke strekking, die in de plaats van de eerste gezet kan worden.

Het is dan ook allereerst het doel van de *Ordo cantus Officii* deze antifonen voor het gezongen Officie aan te geven. In dit boek worden de beginwoorden van die antifonen aangegeven, die met hun eigen melodie zijn gepubliceerd, en wel met de paginanummers van de boeken waarin zij te vinden zijn. Van de antifonen waarvan de melodie nog niet is gepubliceerd, wordt de volledige tekst weergegeven, indien de voorgestelde antifoön tenminste, wat de tekst aangaat, van die in het *Liturgia Horarum* afwijkt. Een groot aantal antifonen van het antieke erfgoed zijn door Dom Hesbert in zijn *Corpus Antiphonarium Officii* gecatalogiseerd en genummerd met verwijzing naar de handschriften; deze Ordo geeft die nummers altijd aan. De antifonen met onuitgegeven melodie, die ook in dat "Corpus" niet te vinden zijn, worden met een sterretje aangeduid.

Het lijkt noodzakelijk ervoor te waarschuwen, dat de boeken waarin diverse antifonen met muzieknotatie zijn gepubliceerd, onder elkaar zeer verschillen wat betreft de oorsprong en ouderdom; om die reden vertonen de wijze van notatie en restitutie van de melodieën grote afwijkingen. Het zou daarom volstrekt onmogelijk zijn om zonder meer, gebruik makend van de *Ordo cantus Officii*, een zangboek voor de praktijk samen te stellen. Bovendien valt het grootste deel van de aangegeven melodieën onder het copyright van diverse privé-instellingen; daarom kunnen deze melodieën niet zomaar opnieuw in een boek worden afgedrukt zonder uitdrukkelijke toestemming van de desbetreffende uitgevers. En afgezien daarvan zijn enkele oude boeken gebruikt, die op dit moment uitverkocht zijn. Dit alles toont de grenzen aan van dit repertorium, want, wil men tot een praktische uitgave komen, dan zal een totale herziening der melodieën nodig zijn volgens de oudste handgeschreven bronnen.

De keuze van de antifonen die anders zijn dan die van het *Liturgia Horarum*, is gemaakt volgens de hierboven genoemde methode, nl. een

gelijksoortige tekst te zoeken. Deze methode is ook reeds in de *Ordo cantus Missae* aangewend. Niettemin is het altijd geoorloofd in de plaats van de antifonen die in deze Ordo worden voorgesteld, andere antifonen te kiezen met een tekst van gelijke strekking of antifonen waarvan de tekst uit de lezingen van die dag genomen is.

b) De responsories

Om op dit ogenblik enigszins in de lacune te voorzien van een of ander responsoriale dat alle responsories van het Officie bevat, wordt in een appendix een beperkte doch voldoende gevarieerde keuze van responsories aangeboden; zo kan men op zon- en feestdagen een of meerdere responsories zingen, indien men dit wenst.

N.B. Het Liber Hymnarius dat onlangs is uitgegeven (Solesmes 1983) schiep de mogelijkheid te verwijzen naar de pagina's van dat boek en zo het teken * (= nog niet uitgegeven) te laten vervallen bij de invitorium-antifonen, hymnen en responsories.

HET GREGORIAANS IN DE SPIRITUALITEIT VAN DE KERK

De bijzondere kracht van de muziek.

De algemene ervaring leert dat gesproken woorden een geheel verschillende betekenis kunnen krijgen, afhankelijk van de klank van de stem die bij het uitspreken ervan wordt gebruikt. Nu is de klank van de stem een eerste stap naar de muzikale dimensie. En wanneer dan woorden op muziek worden gezet zal de muziek, indien goed geschreven, de tekst die ze begeleidt benadrukken en aanvullen, waarbij ze aan de verstandelijke inhoud ervan de gewenste trilling en resonantie voegt. De muziek is aldus zeer hecht verbonden met de meest innerlijke expressie van het menselijk gevoel. De bijzondere kleurschakeringen ervan verschaffen en transformeren soms zelfs onze relatie met anderen. Het religieus besef van alle tijden heeft er zonder meer steeds naar gezocht deze oneindige mogelijkheden te benutten en de Kerk zelf wil deze meest spirituele aller schone kunsten graag aanwenden tot welzijn van het geestelijk leven van haar gelovigen. In onsterfelijk geworden geschriften getuigt Sint Augustinus van het feit dat de liturgische muziek een dergelijk afleidend effect bezat, dat hij daar zelfs wroeging over kreeg. En zo is de muziek als zodanig "krachtens haar eigen rechten" binnen de spiritualiteit van de Kerk getreden. De Christelijke eredienst, aanbidding in geest en waarheid, dient met muziek gepaard te gaan. Doch er zijn veel soorten muziek en zij kunnen niet allen in dezelfde mate deze opdracht vervullen.

Sensuele muziek.

Ik hoef mijn gehoor niet te wijzen op het feit dat de Kerk steeds de sensuele muziek uit haar liturgie heeft verbannen; die muziek die er meer op gericht is de lagere hartstochten te prikkelen en te koesteren, dan de ziel tot God te verheffen. Dom Mocquereau beseftte dat "de schoonheid en de adel der Gregoriaanse melodie gelegen is in het feit dat de zang geen, of zo weinig mogelijk, gebruik maakt van de zintuiglijke wereld; dat wordt via de zintuigen doorgegeven, maar spreekt ze zelf niet aan" (L'Art gregorien. Solesmes, 1896, P.19).

Verder heeft noch het Concilie- en degene die tot U spreekt is een voormalig lid van zowel de Conciliaire Commissie voor de Liturgie als

van de Subcommissie voor gewijde muziek - dus noch het Concilie, naar ik kan getuigen, noch ook maar één van de applicaties die in de laatste twintig jaar zijn verschenen, heeft ooit, direct of indirect, het binnensluipen van zaken zoals jazz en rock-muziek in de Kerk aangemoedigd. En dat is wel het minste dat men kan zeggen! Het feit dat van dit soort vernieuwingen gedacht wordt dat ze "jonge mensen aanspreken" verandert helemaal niets aan deze zaak. Helaas hebben veel zaken bepaalde jonge mensen altijd aan gesproken, en ze blijven aanspreken zonder dat ze, wat dat betreft, gezonde criteria zijn voor moraliteit, opvoeding, goede smaak of zelfs voor eenvoudig gezond verstand. Bovendien, in plaats van dat ze als opgave moest hebben gekregen *dát te doen "wat de jeugd behaagt"*, moet de Kerk, "mater et magistra" zoals Johannes XXIII haar noemde, juist de jongeren leiding geven en hen onderrichten *dát te doen "wat God behaagt"*. Maar er is genoeg gezegd over dit extreem geval. Het is iets dat nooit zou zijn opgedoken wanneer opvoeders en pastores aandachtig geluisterd hadden naar de tijd waarin wij leven en naar de krachtige protesten van de leken, waardoor ze zich tijdig hadden gerealiseerd hoezeer dit soort muziek onverenigbaar is met de geest van het Christelijk gebed.

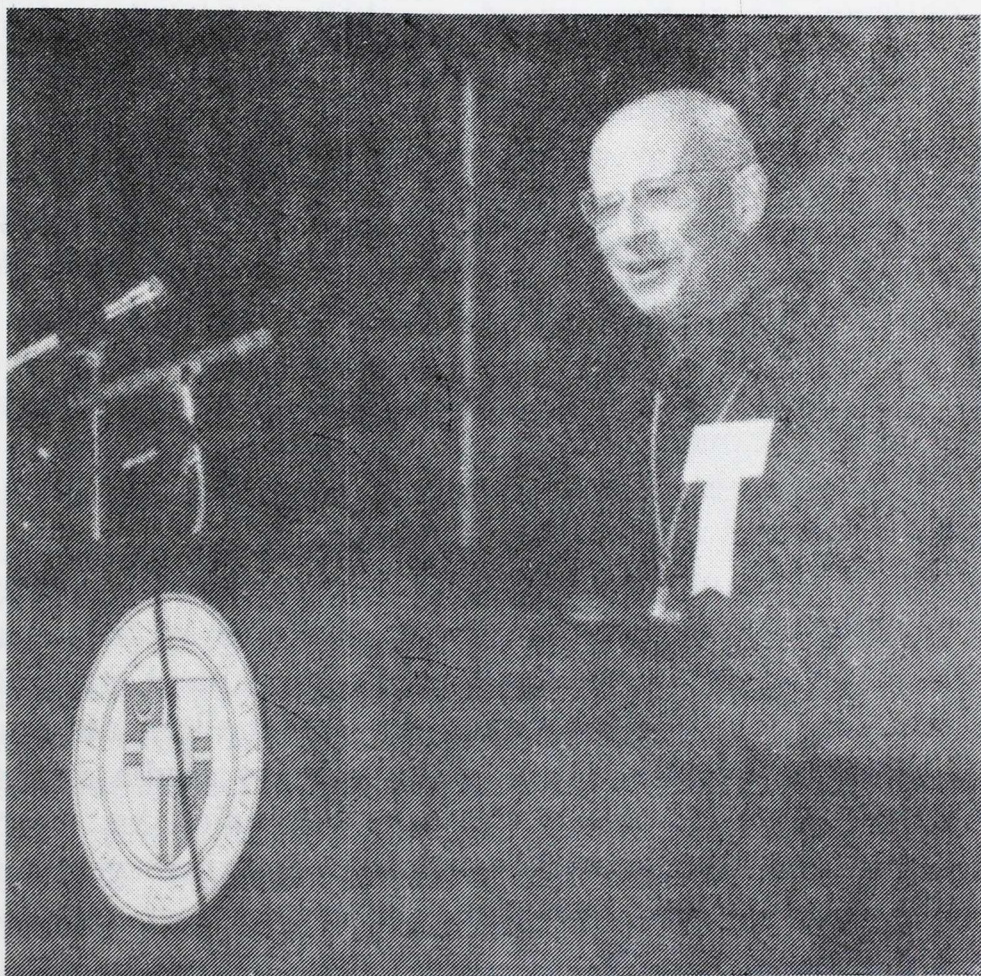
Geestelijke muziek.

Daarentegen kunnen een heleboel andere muziekvormen er met recht aanspraak op maken dat zij de ziel tot God voeren. Laten we ons beperken tot een onderzoek naar de eigenschappen van de voornaamste. De reden van het primaatschap van het Gregoriaans, een zeer grondige reden, zowel vanuit technisch als vanuit spiritueel oogpunt, is dat het een "gezongen woord" is, waarbij het woord niets anders is dan juist het Woord van God. Bij het Gregoriaans was er nooit muziek die er al was, waaraan dan woorden werden aangepast; de uitdrukking "Gregoriaanse muziek" die men soms hoort is werkelijk zeer te betreuren: in werkelijkheid bestaat er alleen Het Gregoriaans, samengesteld uit tekst én melodie. De zang is ook geen tekst die "op muziek is gezet", als van buitenaf, bij wijze van compromis.

Het is werkelijk een woord van waaruit een eigen melodie ontsproot, want alle muzikale elementen van het Gregoriaans komen direct en onveranderlijk voort uit het Latijnse woord, uit de zich zuiver onderscheiden eigenheid van haar lettergrepen, uit haar accentuatie, die Cicero reeds "cantus obscurior" noemde (Orator, 18, 57), en waarvan

Martianus Capella vond dat het een " seminarium musices " was (De nuptiis...III). Het Gregoriaans is het te voorschijn komen van deze latent aanwezige zang...; het ontkiemen, in bloei geraken en in volle wasdom staan van deze zang; het is het innerlijk gezang van/het hart dat ongebonden en poëtische uitdrukkingsmogelijkheden gevonden heeft, en het is tevens, zoals A. Le Guennant schreef " een gebed dat tot muziek geworden is ".

Soms schijnt deze analyse, bij oppervlakkige beschouwing, te worden tegengesproken. Af en toe ziet het er naar uit alsof de componist een woord niet echt heeft laten zingen, of ten minste niet in die mate zoals

hij dat meestal doet. Een nadere beschouwing laat echter bijna altijd zien dat in zulke gevallen de componist, geheel en al met opzet, gewoon een detail heeft opgeofferd ten gunste van het geheel; het schijnbaar verwaarlozen van een woord was in werkelijkheid een integraal en noodzakelijk iets bij de constructie van de bewoordingen. Alle zogenaamde " botsingen " tussen tekst en melodie in de Gregoriaanse compositie, waarvan in het verleden werd beweerd dat ze

er waren, zijn nu verdwenen bij het licht van een vollediger kennis van de tekst, de melodie, het rythme en de modaliteit. De stukken uit de oudste en meest authentieke lagen van het repertoire die afwijkingen in hun constructie vertonen die nog dienen te worden verklaard, zijn op de vingers van één hand te tellen. Ontelbaar daarentegen waren de foutieve of waardeloze bewerkingen die latere eeuwen aan de oorspronkelijke verzameling toevoegden. Een der heilzaamste gevolgen van de hervorming door het Concilie is geweest, dat het Gregoriaans repertoire bijna geheel van deze latere toevoegingen is bevrijd. En zo bestaat er dus een gelijkenis tussen het Gregoriaans en Patristische litteratuur.

Beiden ontlenen zij al hun waarde en belang aan de geïnspireerde tekst die hun tot fundament dient en die zij vol ijver proberen te vertalen in een meer toegankelijke taal. Zij proberen beiden licht te werpen op de Schrift, haar reliëf te geven en haar zonodig te voorzien van een uitleg zodat ze beter begrepen en gemakkelijker opgenomen wordt. Vanwege deze karaktereigenschap speelt het Gregoriaans zo'n vooraanstaande rol in de Spiritualiteit van de Kerk.

Vaticanum II verklaarde dat " de muziektraditie van de Kerk een rijkdom van onschatbare waarde heeft vergaard, een rijkdom die haar boven alle andere kunstvormen uittilt. Dit ligt vooral hieraan dat ze, als gewijde zang, *hecht verbonden met de woorden*, een noodzakelijk en integraal onderdeel van de liturgie vormt".

En Dom Jean Claire, onze koördirigent in Solesmes, schreef onlangs: "Naast de Vaders en de Leraren der intellectuele en litteraire Kerk, zijn er ook Vaders van de kunstzinnige en muzikale Kerk." De eerstgenoemden belichtten de rijkdommen der spiritualiteit die opgesloten liggen in het geopenbaarde Woord Gods via de studie van exegese, filologie, wijsbegeerte, theologie, liturgie, symboliek en mystiek; de anderen, musici, ontvingen het charisma om uiting te geven aan dat wat achter de woorden ligt, datgene, wat de tekst niet zegt, en wat ze ook niet kan zeggen; datgene wat niemand met woorden kan zeggen, maar wat muziek van nature uitdrukt, omdat het de taal van het onuitsprekelijke is". (Dom Jean Claire, inaugurale rede aan de Academie van Maine).

III DE SPIRITUALITEIT VAN HET GREGORIAANS

Wanneer we dieper zouden moeten ingaan op het "verbale" karakter van het Gregoriaans, reden waardoor het zo open staat voor de spirituele dimensie, dan zouden we met een analyse moeten beginnen die het bestaan van een groot aantal zeer fijne nuanceringen en verschillen zou onthullen.

Want binnen datgene wat Gregoriaans wordt genoemd, bestaan er verscheidene en gevarieerde genres ter versiering. Deze kunnen worden teruggebracht tot drie algemene categorieën waarbij men echter moet bedenken dat er onderling vele tussensoorten bestaan: de syllabische stijl, de neumatische stijl en de melismatische stijl.

De syllabische stijl

De syllabische stijl, waarbij over het algemeen elke lettergreep van de tekst niet meer dan één noot van de melodie krijgt, laat weinig ruimte voor lyrische expressie. We moeten hier niet verwachten dat we elk woord apart verwerkt en door de melodie tot uitdrukking gebracht zien.

De middelen die de componist daartoe ter beschikking staan, zijn te beperkt, vooral in gevallen van unisono recitatieven. In dit genre heeft de hele zin het voor het zeggen, niet het woord. Enkele bevoorrechte accenten worden er discreet uitgelicht en de verschillende plaatsen van punctuatie in de tekst worden gemarkeerd door even zo veel muzikale cadenzen die precies op hun plaats liggen. De muziek heeft allereerst de neiging het hiëratisch karakter van de tekst te imiteren, te vertalen en er uitdrukking aan te geven, en steekt zodoende de lezingen, de psalmodie, de collecten, de tafelgebeden van de prefatie tot het Pater Noster, in een muzikaal gewaad van "nobelevoud" (om een uitdrukking te citeren die de Constitutie over Liturgie van het Vaticaans Concilie, Nr. 34, gebruikte).

En trouwens, wordt de stijl waarin de Bijbel is geschreven, en vooral de stijl van het Evangelie, niet gekenmerkt door een bijna verbijsterende eenvoud? In de liturgische gezangen voor deze teksten komt dezelfde eenvoud weer naar voren: zelfs wanneer bij plechtige gelegenheden, zoals bij de stamboom van Kerstmis, of bij het zingen van het Lijdensverhaal, de melodie enigszins versierd geraakt, wordt het fundamenteel hiërarchische van het Goddelijk Woord volkomen gerespecteerd. De gewijde tekst wordt zonder enig verklarend commentaar verkondigd. Er is een volkomen afwezig zijn van dramatisering en

algemeenheid, maar in plaats daarvan is er evenwicht, decorum, sereniteit en volledigheid.

De neumatische stijl

We moeten nu onze aandacht richten op de neumatische stijl die in heel wat mis- en officieantifonen wordt gebruikt. De criteria die hier dienen te worden toegepast liggen op een wat ander vlak.

Op het laagste niveau van het repertoire- het FERIAAL officie- vindt men vaste antifonale patronen of stereotype melodieën die een sterke gelijkenis vertonen met de psalmodische recitatieven. Zij markeren de overgang vanuit het vorige genre. Vervolgens verschijnen er, in het Temporaal en Sanctoraal officie, meer uitgebreide patronen die hun structuur ontleen aan Bijbelse parallelisme, een litteraire vorm die karakteristiek is voor de Hebreeuwse denktrant. Eerst wordt het melodisch thema uiteengezet, dat eindigt met een niet-afsluitende cadens; het wordt dan herhaald en besloten met een afsluitende cadens. Bovendien zijn er enkele melodische patronen in de vorm van een volmaakte boog met drie of vier zeer evenwichtig geplaatste incisies. Hier is de tekst niet alleen in zinnen verdeeld, zoals in de recitatieve formules, maar ook in zinsdelen. De geledingen van de compositie zijn beter afgebakend en gedifferentieerd.

Waar in de syllabische stijl de zinsdelen allen op hetzelfde niveau stonden, zijn ze hier ondergeschikt vanwege de beweging van de melodie: de syntaxis komt scherper naar voren en de zin heeft meer relief. De melodie houdt echter alleen nog rekening met de belangrijkste accenten van de verschillende cadenzen (die van de cursief gezette woorden):

Euge serve *bone*, in modico *fidelis*, intra in *gaudium* Domini *tui*
Welke kwaliteit ontvangt de melodie van de tekst in deze voorbeelden? Zeker niet die van de melodische lijn die zich heeft ontplooid en nog ingewikkelder is geworden ten gevolge van de logische relatie tussen modale reeksen, waardoor deze gesystematiseerd zouden kunnen worden, daarentegen echter wel van de harmonieuze verhoudingen in haar opbouw, het uitgebalanceerde ontwerp van haar structuur. De melodie blijkt daardoor geen woordnuances te vertalen (hoe zou ze dat trouwens kunnen, daar in de stereotype melodieën dezelfde melodische formule wordt gebruikt voor geheel verschillende teksten?), maar het sapiëntiële karakter van de tekst. De "volkswijsheid" vat zijn ervaringen altijd graag samen in beknopte formules, waarin dan, verpakt in schallend woordgebruik, een idee glinstert. En God's Wijsheid acht het

passend zijn toevlucht tot hetzelfde proces te nemen, waarbij alledaagse én markante uitdrukkingen worden gebruikt, schijnbaar afgezaagd, maar in werkelijkheid bronnen van onuitputtelijke vitaliteit.

De schema's van deze "gezegdes" (die tegelijkertijd rytmisch en logisch zijn) werden om zo te zeggen "gecanoniseerd" en bouwden een arsenaal op van kant- en-klare formules, een verzameling beproefde en goedgekeurde mallen, het product van natuurlijke selectie, ter beschikking gesteld aan wijsgeren, gereed om als bewaarplaats van hun denken te fungeren.

De melodieën van onze stereotype antifonen zijn het muzikale equivalent van deze litteraire formules, zij hebben geheel het exacte, de elegantie, en de beknoptheid van stelregels die licht zijn te onthouden; zij vormen de klassieken van het repertoire en men kan er steeds weer naar luisteren zonder ze ooit moe te geraken.

Vervolgens vinden we een nieuwe compositielaag, centonisatie genaamd, welke vrijelijk gebruik maakt van de rythmische formules die eerder in de stereotype melodieën voorkwamen, samen met andere nieuwe formules die er mee in verband staan. Dit schiep de mogelijkheid tot vervaardiging van pasklare muzikale gewaden voor teksten die een minder gangbare maat bezaten en die in geen enkel normaal vast melodisch patroon pasten. Zulks is bijvoorbeeld het geval met de meeste evangelie-antifonen van de Zondagen door het Jaar. De zin in zijn totaal is hier ingetwijfeld schilderachtiger, beschrijvender en origineler dan in de vaste patronen, hoewel heel wat stukken de op zichzelf staande onderdelen toch gemeen hebben.

De stijl vertaalt op wonderschone wijze de levendigheid en de toepasselijkheid van bepaalde Evangelie-dialogen, zoals in Cana (de Communio "Dicit Dominus: Implete"), of het gesprek van Christus met de melaatse (Ant. "Cum autem descendisset"), met de blinde (Ant. "Stans autem Jesus"), of met de overspelige vrouw (de Communio en antifoon "Nemo te condemnavit"). Gewoonlijk brengt hij heel goed het doordringend, verrassend en soms zelfs paradoxaal karakter van Jezus' woorden over, met opperste geladenheid en in volmaakte balans.

In de Mis-antifonen, meesterstukken van het schola-repertoire: introitus, offertorium en communio, vinden we tenslotte een stijl die van het ene einde van de muzikale compositie tot aan het andere het woord als zijn fundamentele bouwsteen gebruikt; of minstens woordgroepen, wanneer we die eenzelfde logische functie toeschrijven. De stijl rangschikt deze woorden tot zeer evenwichtige zinnen die

meermaals heel wat relief vertonen. Het stuk is waarlijk een bouquet waarin de verschillende muzikale bloemen, door de woorden gecreëerd, op subtiële wijze worden geschikt en getoond, vaak op een manier die in feite ingewikkelder is dan ze op het eerste gezicht zou lijken.

En zo wordt elke werkelijk betekenisvol woord, elk der Goddelijke Woorden dat aan de gewijde auteurs werd geopenbaard, met geheel zijn poëtische kwaliteit weergegeven, meestal discreet, soms zeer bloemrijk. Het uiteindelijke doel is, dat de puur bespiegeldende inhoud van de Goddelijk geïnspireerde teksten wordt vertaald, toegelicht en uitgelegd. Dom Gajard placht met betrekking hierop te zeggen dat "het Gregoriaans de officiële uitleg der liturgische teksten was, die door de Kerk zelf op authentieke wijze was gegeven". Verder dient nog te worden opgemerkt dat, in tegenstelling tot de litteraire uitleg van de patristische traditie die gewoon aan de gewijde teksten is toegevoegd zodat ze er buiten blijft staan, de muzikale uitleg van het Gregoriaans als het ware in deze teksten is opgenomen, en er zo aan vast kleeft dat ze er een onscheidbare werkelijkheid mee vormt.

Eerwaarde Vader abt Jean Prou O.S.B.

Wordt vervolgd.

MEDEDELINGEN

STUDIEREIS NAAR DE ABDIJ VAN FONTGOMBAULT IN FRANKRIJK.

De A.C.G. organiseert van maandag 15 oktober t/m zaterdag 20 oktober 1984 (herfstvakantie) een studiereis naar de benedictijner-abdij te Fongombault in Frankrijk.

Tijdens deze reis zullen bestudering van het Gregoriaans, en kennis-making met de funktionering ervan binnen het Liturgisch monastieke kader de belangrijkste doelstellingen zijn. Naast de gelegenheid om het officie te volgen zal de mogelijkheid geboden worden om praktische koorzang te beoefenen en kennis te nemen van enkele interessante achtergronden betreffende het Gregoriaans.

Behalve de koorleider van de abdij zullen Zuster M.L. Egbers en de Heer Silvère van Lieshout de lessen verzorgen.

Deelnemen aan de reis kan iedereen die bereid is aan het geboden programma deel te nemen. Enige kennis van het Gregoriaans is wenselijk. Ook een enkele excursie zal deel uitmaken van het programma.

Logies zal worden verzorgd in en bij de abdij.

De reis wordt gemaakt met privé auto's tegen reiskostenvergoeding. Het maximum aantal deelnemers is vastgesteld op 20.

De kosten bedragen f 395,— waarbij alles is inbegrepen.

Verdere inlichtingen en inschrijfformulier aan te vragen bij:

A.C.G.

Willem Prinzenstraat 43

5701 BC HELMOND

Tel. 04920 - 45597

Het is verheugend te constateren dat de opleving van het Gregoriaans zich naast het primaire, de praktisering ervan binnen een liturgisch kader, nu ook laat waarnemen in het aantal studiegroepen.

In de abdij St. Benedictusberg te Vaals komt op gezette tijden een groep geïnteresseerden bijeen om zich samen in het Gregoriaans te verdiepen.

Ook de St. Gregoriusvereniging heeft haar studiecommissie onlangs aanzienlijk uitgebreid.

Onlangs verscheen in Solesmes (Frankrijk) een herdruk van het "Processionale monasticum" uit 1893. Hierdoor zijn een aantal gezangen weer binnen handbereik gekomen van een breder publiek.

De K.R.O radio zendt op onderstaande data H. Missen uit met Gregoriaanse gezangen, eventueel in combinatie met een meerstemmige mis:

2 september	St. Eligiuskerk, Schinveld (L)
16 september	Parochie Maria van Jesse, Delft
14 oktober	St. Bonifatiuskapel, Leeuwarden
4 november	Onze Lieve Vrouw parochie, Eindhoven
18 november	Theresiaparochie, Tilburg

Tijdens het eurofestival religieuze muziek welke van 28 augustus t/m 8 september te Maastricht gehouden wordt zullen de St. Jozefzangertjes uit Helmond o.l.v S. van Lieshout op woensdag 5 september een Gregoriaans concert verzorgen.

Van 24 augustus t/m 2 september a.s. is er in Utrecht het Festival van oude Muziek. Ook het Gregoriaans krijgt hier aandacht. Alle Gregoriaanse concerten vinden plaats in de Augustinuskerk te Utrecht en beginnen om 15.45 uur. Entree: f 7,50.

25 augustus	Schola cantorum van het Ward Instituut o.l.v. L. Krekelberg. Gregoriaans Maria programma.
26 augustus	Schola Cantorum Amsterdam o.l.v. W. van Gerven
27 augustus	
28 augustus	Igor Reznikoff
29 augustus	Schola Antiqua (New York) o.l.v. John Blackley Proprium- en ordinariumbergezangen voor de Kerstnacht mis
30 augustus	The Clerkes of Oxenford o.l.v. David Wulstan Sarum Gregoriaans en 16e eeuwse Engelse Polyfonie
31 augustus	Schola Cantorum Workshop Gregoriaans o.l.v. John Blackley Onderdeel van het officie
1 september	
2 september	Utrechts Studenten Gregoriaans Koor o.l.v. Jan Boogaarts

Op vrijdag 31 augustus zingen vanaf middernacht in de Nicolaïkerk, vervolg in de Pieterskerk verschillende Scholae het Gregoriaans officie. Toegang gratis.

Tevens is er die dag een studiedag over de uitvoeringspraktijk van het Gregoriaans.

Kosten: f 30,— inclusief studiemateriaal en lunch.

Informatie: STIMU, Drift 21, 3512 BR Utrecht

Op 24 april 1984 werd in de kerk van O.L.V. ten Hemelopneming in Utrecht de nieuwe bundel "Gezangen voor Liturgie" uitgegeven door Gooi en Sticht B.V. aangeboden aan Mgr. Bär. In de bundel is achterin een aanhangsel opgenomen met Gregoriaanse gezangen. Op de gemaakte keuze willen wij later nog eens wat uitgebreider terugkomen.

KURSUS GREGORIAANS

In september 1984 start in de muziekschool van Boxtel een *directie-cursus Gregoriaans* van 25 avonden, georganiseerd door de *Amici Cantus Gregoriani*.

Deze cursus is zowel praktisch als wetenschappelijk gericht.

- koorzang en directie komen als eerste aan de orde
- gastdocenten behandelen *specialistische onderwerpen*.

De docenten zijn:

- Drs. J. Boogaarts
- Ir. D. Pouderoyen
- Dhr. M. Polspoel
- Zr. M.L. Egbers

Kursusleidster is Zr. M.L. Egbers.

De onderwerpen zijn:

- Het recitatief en de psalmodie in de liturgie
- Het ritme in het Gregoriaans en in de liturgie
- De modaliteiten..... (J. Claire - H. Nolthenius)
- Analyse
- Inleiding over de handschriften
- Inleiding in de West-Europese cultuur
- Inleiding tot de liturgische vormleer
- Koorscholing, directie, repertoire.

Data

4/9 - 11/9 - 18/9 - 25/9 - 2/10 - 9/10 - 16/10 - 30/10 - 6/11 - 13/11 - 20/11 - 27/11 - 4/12 - 11/12 - 18/12 - 8/1 - 15/1 - 22/1 - 29/1 - 5/2 - 12/2 - 19/2 - 26/2 - 5/3 - 12/3.

Een excursie naar Vaals: Abdij St. Benedictusberg hoort als afronding bij deze cursus. Datum nog nader te bepalen.

- Kosten: f 250,—
- betaling: Giro Amrobank Helmond: 10.65.135
vermelden: overmaken op rek.nr. 42.06.65.323
t.n.v. L. v.d. Laar, inz. A.C.G.; cursus '84-'85

- opm.: Het is wenselijk in het bezit te zijn van het *Graduale Triplex* (is tevens het *Nieuw Graduale Romanum* van 1974, waarvan het in 't bezit hebben noodzakelijk is)
Deze boeken zijn verkrijgbaar bij het Ward Centrum Nederland te Helmond (04920 - 45597)
- inschrijving: **WARD CENTRUM NEDERLAND**
Willem Prinzenstraat 43
5701 BC Helmond

ERRATA

In het eerste nummer van dit jaar zijn toch nog enkele storende fouten geslopen.

Op pagina 1: *nogelijk* moet zijn *mogelijk*.

Op pagina 2: alinea 1 regel 2 moet zijn fr. C. Pouderoyen O.S.B.

alinea 3 regel 3 is het woord "kader" weggefallen achter liturgisch.

Op pagina 18: regel 3 van alinea 2: *wezenlijk* moet zijn *wezenlijke*.

WARD CENTRUM NEDERLAND

muziek-pedagogisch instituut

VERZORGT

KURSUSSEN IN HET KADER VAN DE WARD-OPLEIDING

KURSUSSEN GREGORIAANS VOOR KOORZANGERS EN DIRIGENTEN

EEN GRATIS "INFORMATIE-BULLETIN"

Inlichtingen bij:

Ward Centrum Nederland

Willem Prinzenstraat 43

5701 BC Helmond

Tel. 04920 - 45597

INHOUD

VAN DE REDAKTIE.....	25
GREGORIAANS EN HET LATIJN II, T. Tromp	26
UIT HET KOOR GEKLAPT, P. Smet	28
ORDO CANTUS OFFICII.....	32
HET GREGORIAANS IN DE SPIRITUALITEIT VAN DE KERK, J. Prou O.S.B., abt van de abdij St. Pierre te Solesmes	37
MEDEDELINGEN	45